

Світлана ЛУЦІВ,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) slutsiw@mail.ru

СИСТЕМА СЛОВНИКОВОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗРОСТАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті встановлено, що система словникової роботи на уроках української мови допомагає учням початкових класів усвідомити основні закони мови, переконатися в точності та красі українського слова.

Доведено, що на уроках рідної мови в початкових класах під час ознайомлення з новими словами важливо використовувати елементи етимологічного аналізу – ефективного прийому збагачення словника молодших школярів, який є важливим способом пояснення значення та правопису слів, та розвинути інтерес учнів до вивчення української мови.

З'ясовано, що система словникової роботи в початкових класах є одним з найефективніших засобів збагачення, уточнення, активізації і розвитку мовлення школярів. Така робота спрямованим на збагачення активного словника дітей.

Ключові слова: *слова, словникова робота, система словникової роботи, урок української мови, аналіз, словник, етимологія.*

Лит. 8.

Svitlana LUTSIV,

Candidate of Pedagogical Science, Assistant Professor, Department Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) slutsiw@mail.ru

SYSTEM VOCABULARY WORK ON THE LESSON UKRAINIAN LANGUAGE AS PRECONDITION INTELLECTUAL GROWTH OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

The article found that the system vocabulary of the Ukrainian language in class helps elementary school student to understand the basic laws of language, ensure the accuracy and beauty of Ukrainian word.

It is proved that the lessons of the native language at primary school while exploring new words is important to use the etymological analysis – effectively taking

enriching vocabulary of younger pupils, which is an important way to explain the meaning and spelling of words and develop pupils' interest in learning the Ukrainian language.

It was found that the system of vocabulary in primary school is one of the most effective means of enrichment, refine and enhance language development of students. This work aims to enrich the active vocabulary of children.

Key words: *word, vocabulary work, the system vocabulary of the lesson of the Ukrainian language, analysis, vocabulary, etymology.*

Ref. 8.

Світлана ЛУЦІВ,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) slutsiw@mail.ru

СИСТЕМА СЛОВАРНОЙ РАБОТЫ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК УСЛОВИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РОСТА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В статье установлено, что система словарной работы на уроках украинского языка помогает ученикам начальных классов осознать основные законы языка, убедиться в точности и красоте украинского слова.

Доказано, что на уроках родного языка в начальных классах во время ознакомления с новыми словами важно использовать элементы этимологического анализа – эффективного приема обогащения словаря младших школьников, который является важным способом объяснения значения и правописания слов, и развивает интерес учащихся к изучению украинского языка.

Установлено, что система словарной работы в начальных классах является одним из самых эффективных средств обогащения, уточнения, активизации и развития речи школьников. Такая работа направлена на обогащение активного словаря детей.

Ключевые слова: *слова, словарная работа, система словарной работы, урок украинского языка, анализ, словарь, этимология.*

Лит. 8.

Постановка проблеми. У сучасному світі вагомого значення набуває вміння орієнтуватися у великому обсязі інформації, який постійно зростає і ускладнюється. Серед предметів початкового шкільного курсу вирішальна роль у навчанні і вихованні особистості належить рідній мові. Адже саме від знань, умінь і навичок з української мови залежати-

муть інтелектуальний та духовний розвиток, культурний рівень, кругозір. Слово здатне відтворити все розмаїття людської думки. Тільки завдяки слову учні можуть усвідомити основні закони мови, переконатися в його точності, красі, виразності, багатстві і складності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема словникової роботи на уроках української мови була предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, лінгвістичні аспекти питання висвітлені у працях таких науковців як В. Горпинич, І. Ковалик, М. Плющ, В. Русанівський та ін. Вагомий внесок у вивчення означеної проблеми зробили педагоги М. Вашуленко, Т. Рамзаєва, О. Савченко, Т. Потоцька, О. Хоршковська та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити методичні аспекти словникової роботи на уроках української мови у початкових класах.

Виклад основного матеріалу. Словникова робота на уроках української мови в початкових класах є однією зі складових різноманітної роботи з розвитку мови учнів. Оволодіння словниковим складом літературної мови стає необхідною умовою вивчення учнями української мови: її орфоепії, орфографії, граматики, правильного слововживання і зв'язного мовлення взагалі [5].

Саме тому на уроках української мови учні початкових класів мають не тільки отримувати спеціальні знання з мови (фонетики, граматики, лексики), а й збагачувати свій словниковий запас.

Молодші школярі знайомляться зі словом як лексичною одиницею, із значенням слова, багатозначністю, прямим і переносним значенням, омонімами (без вживання терміна), синонімами, антонімами. Система словникової роботи на уроках української мови спрямована на збагачення активного словника школярів, вироблення навичок свідомого оволодіння новими словами, уточнення значення і сфери вживання відомих слів [4].

Методика початкового навчання української мови налічує чимало прийомів ознайомлення учнів з новим словом і його значенням: демонстрування предмета чи малюнка (для слів із предметним значенням); з'ясування значення слова за тлумачним словником; використання контексту; добір синонімів; добір антонімів; добір до слова родової назви або до родової назви – окремих його видових назв; пояснення слова з опорою на його видову чи родову ознаку; морфемний або елементарний словотворчий аналіз; етимологічний аналіз; переклад слова іншою мовою, яку знають учні даного класу [1, 213–214].

Система словникової роботи на уроці мови в початкових класах враховує вікові можливості учнів, сприяє розширенню їх активного слов-

ника; вчить використовувати слова у їх найбільш точному значенні та усувати з ужитку слова нелітературні, мовно-просторічні, архаїчні; передбачає правильне сприйняття незнайомого слова молодшими школярами; розуміння його відтінків; засвоєння і закріплення його у процесі виконання різних вправ; вживання виучуваного слова самостійно в потрібній ситуації.

З цієї проблемою пов'язані й інші методичні проблеми: про відбір словникового матеріалу для першочергового вивчення, про послідовність включення в мовлення учнів різних груп слів, про способи розкриття значень слів. З нею ж пов'язані і питання про систему методичних прийомів і вправ, спрямованих на оволодіння учнями словниковими багатствами нашої мови.

Педагоги зазначають, що у процесі роботи над словником дітей важливо здійснювати міжпредметний зв'язок (наприклад, уроків літературного читання і української мови, літературного читання і образотворчого мистецтва та ін.). Це вчить учнів початкових класів пильніше придивлятися до лексичного значення слів і стилістичних можливостей української мови.

Важливим джерелом поповнення лінгвістичних знань про слово в усьому спектрі його значень є словник. Однак учень звертається до словника чи довідника лише за умови, якщо у нього розвинена потреба проконтролювати свої знання та мовленнєву продукцію, якщо він знатиме, яке саме джерело є носієм потрібної йому інформації і як користуватися ним.

Відомий педагог К. Ушинський писав, що «дитя, яке не звикло доходити до змісту слова, темно розуміє або зовсім не розуміє його справжнього значення, завжди буде страждати від цього корінного недоліку при вивченні всякого іншого предмета» [8, 326]. Тому на уроці української мови треба вчити молодших школярів користуватися словниками, оскільки це не лише викликає цікавість до мовознавчої науки, а й вчить уважно стежити за логічністю і послідовністю мислення, писемного і усного мовлення, за правильністю побудови фрази, за додержанням норм правопису.

Важливо зазначити, що у молодших школярів не сформована навичка самостійної роботи з довідниковою літературою. Тому одним із завдань є підготовка дітей для такої роботи. Робота зі словником на уроці української мови має бути в центрі уваги. Такий вид діяльності збагачує лексичний запас школярів, сприяє їхньому мовленнєвому розвитку в усній та писемній формах і формує інтерес до рідної мови.

На уроках української мови у початкових класах під час ознайомлення з новими словами можна використовувати елементи етимологічного аналізу – ефективного прийому збагачення словника молодших школярів, який може стати важливим способом пояснення значення та правопису слів та розвинути інтерес учнів до вивчення української мови.

Методисти виділяють чотири етапи етимологічного аналізу слів: підготовчий, орієнтувальний, закріплювальний, етап контролю та самоконтролю. На підготовчому етапі відбувається ознайомлення дітей зі словниковим словом, з'ясовується та уточнюється його лексичне значення. Учні вчаться орфографічно та орфоепічно його промовляти, формується вміння свідомо знаходити орфограму. Учитель може познайомити молодших школярів з етимологічною довідкою до виучуваного слова. Учні отримують перше уявлення про досліджуване слово.

Наприклад, вивчаючи написання слова портфель, учитель може запропонувати учням перевірити написання другої букви у слові за допомогою орфографічного словника. Потім постає питання про те, чому цей предмет отримав таку назву. Після гіпотез учнів педагог може пояснити, що слово портфель утворилося від французького слова порт – «нести» і фель – «аркуш» [6].

Орієнтувальний етап. На цьому етапі об'єктом є слово, а метою – правильність та усвідомленість його написання. Працюючи над лексемою портфель, діти шукають орфографічну підказку. Отже, за допомогою етимологічної довідки вони зрозуміли, що другу букву можна перевірити словом порт. Після цього словникове слово записують.

На цьому закріплювальному етапі виробляються такі орфографічної навички як свідомість і правильність. Їх можна формувати за допомогою різноманітних вправ. Вправи, які пропонуються на цьому етапі, спрямовані на практичне застосування знань та вмінь, які складають базу орфографічної навички.

Метою етапу контролю та самоконтролю є виконання робіт творчого характеру, які сприяють мовленнєвому розвитку учнів, а також підвищенню їхньої грамотності написання слів, до яких давалися етимологічні довідки [6].

Отже, можна стверджувати, що етимологічний аналіз допомагає осмислити слова; підвищує правильність та точність запам'ятовування написань; дає змогу перетворити словникові слова на ті, що можна перевірити; допомагає узагальнити раніше не пов'язані у свідомості учнів лексеми у зручні для запам'ятовування групи з чіткими семантичними та словотвірними зв'язками між елементами.

Зацікавити дітей етимологічними розвідками вчитель може за допомогою бесід про історії слів у вигляді «етимологічних хвилинок», або використовувати різноманітні вправи, розраховані на пояснення походження слів. Наприклад, що означають такі слова:

Бутербод – утворилося від складання основ з німецької *Butter* «масло» і *Brot* «хліб» [2, 308].

Козак – на Україні в XV – XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян, що втекла на південні землі України й брала участь у боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників (давнє запозичення з тюркських мов, яке має значення вільна, незалежна людина; шукач пригод, бродяга) [3, 495].

Кондитер – походить від латинського «той, хто приготує страви з прянощами» [3, 549].

Компанія – утворилося від латинського применника *cum* – «разом» і *pānis* – «хліб» (група людей, що разом їсть хліб) [3, 541].

Йод – походить від латинського слова *iōdum* – «пурпуровий, фіалковий» [3, 326].

Дужий – походить від латинського *daūg* – «багато» (сильний; здоровий) [2, 142].

Молодшим школярам можна вводити елементи етимологічного аналізу в роботу зі словами, простими за структурою, частовживаними і доступними в поясненні учням початкових класів їх походження (береза – походить від слова білий, корова – від праслов'янського слова *корва*, що означає «рогата тварина»; півень – від слова співати, а співати – від слова пісня). Мовне джерело на цьому етапі можна не повідомляти, досить сказати «у старовину» [6].

Словникову роботу на уроках української мови у початкових класах можна проводити в такий спосіб:

1. Учні знаходять слово в орфографічному словнику, знайомляться з його написанням. Запам'ятовується зоровий образ. Наприклад, слово великий.

2. Пояснюється значення слова. У цьому випадку слово багатозначне – 1) видатний; 2) дуже великий; 3) більший за потрібний розмір.

3. Потім школярі проговорюють слово по складах, хором, дружно, напівголосно. Запам'ятовують звуковий образ.

4. Учні записують слово на дошці, у зошит або в словничок (рукописний), подумки диктуючи його собі. Ставлять наголос, підкреслюють орфограми. Засвоюють графічний образ слова.

5. Можна використати знання про походження слова. Слово великий утворено від спільнослов'янського велий, що значить «великий».

6. Підбирають слова, що мають такий самий історичний корінь -вел-: велетень, великодушний, величний, величезний, велетень.

7. Порівнюють й аналізують записані слова за. -Вел- – це історичний корінь, що не збігається із сучасним -велик-, -велич-.

Важливою формою залучення молодших школярів до етимологічної роботи є складання словничків, де записуються нові для дітей слова зі стислим їх значенням та походженням. Така робота буде сприяти пробудженню інтересу до вивчення української мови, розвиватиме вміння проникати у зміст та походження слів, їх написання. Знайомство молодших школярів з етимологією слів позитивно впливатиме на їх грамотність, розширюватиме кругозір, викликатиме інтерес до слова, рідної мови, розвиватиме творчу уяву, залучатиме до конкретних історичних фактів культури мовлення.

Висновки. Отже, система словникової роботи у початкових класах є одним з найефективніших засобів збагачення, уточнення, активізації і розвитку мовлення школярів. Така робота спрямованим на збагачення активного словника дітей, а також формування в них навички вибирати із власного словникового запасу для висловлювання думки ті слова, які найбільше відповідають змісту висловлювання і роблять його правильним, влучним і виразним. Подальших наукових досліджень вимагають актуальні аспекти роботи зі словом у початковій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : методичний посібник / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 268 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 1. / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1982. – 631 с.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2. / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою (1 – 4 класи). – К. : Освіта, 2012. – 390 с.
5. Маркова К.І. Словникова робота на уроках української мови в початкових класах / К.І. Маркова // [Електронний ресурс] – http://osvita.ua/school/lessons_summary/initial/6257/
6. Попова Л. Етимологічний аналіз слів як засіб формування орфографічної грамотності молодших школярів / Л. Попова // [Електронний ресурс] – http://vuzlib.com.ua/articles/book/36642-Etimolog%D1%96chnijj_anal%D1%96z_sl%D1%96v/1.html
7. Прищепя К. С. Тематичний словник школяра / К. С. Прищепя, В. Г. Лук'яненко. – К. : Галя, 1997. – 336 с.

8. Ушинський К.Д. Рідне слово. Книжка для тих, хто навчає / Костянтин Дмитрович Ушинський // Вибр. твори : В 2-х т. – К. : Радянська школа – 1983. – Т.2. – 359 с.

REFERENCES

1. Vashulenko M. S. Ukrainska mova i movlennia v pochatkovii shkoli : metodychni posibnyk / M. S. Vashulenko. – K. : Osvita, 2006. – 268 s.
2. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. / AN URSS. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; Redkol. O. S. Melnychuk (holovnyi red.) ta in. – K. : Naukova dumka, 1985. – T. 1. / Ukl. : N. S. Rodzevych ta in. – 1982. – 631 s.
3. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. / AN URSS. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; Redkol. O. S. Melnychuk (holovnyi red.) ta in. – K. : Naukova dumka, 1985. – T. 2. / Ukl. : N. S. Rodzevych ta in. – 1985. – 572 s.
4. Navchalni prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv iz navchanniam ukrainskoiu movoiu (1 – 4 klasy). – K. : Osvita 2012. – 390 s.
5. Markova K.I. Slovnykova robota na urokakh ukrainskoi movy v pochatkovykh klasakh / K.I. Markova // [Elektronnyi resurs] – http://osvita.ua/school/lessons_summary/initial/6257/
6. Popova L. Etymolohichnyi analiz sliv yak zasib formuvannia orfohrafichnoi hramotnosti molodshykh shkolariv / L. Popova // [Elektronnyi resurs] – http://vuzlib.com.ua/articles/book/36642_Etimolog%D1%96chnijj_anal%D1%96z_sl%D1%96v/1.html
7. Pryshchepa K. S. Tematychni slovnyk shkoliara / K. S. Pryshchepa, V. H. Lukianenko. – K. : Hala, 1997. – 336 s.
8. Ushynskiy K.D. Ridne slovo. Knyzhka dlia tykh, khto navchaie / Kostiantyn Dmytrovych Ushynskiy // Vybr. tvory : V 2-kh t. – K.: Radianska shkola. – 1983. – T. 2. – 359 s.